

УДК 316.74 (477) : 316.66 – 056.26

РОЛЬ МАС-МЕДІА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ

Фудорова Олена Миколаївна – старший викладач кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Херсонського державного університету

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних засад дослідження мас-медіа як специфічного чиннику громадської думки щодо такої соціальної групи, як особи з обмеженими можливостями. Автор статті узагальнює як теоретичні засади, так і емпіричні дані власного дослідження відносно ролі, місця та функцій мас-медіа в процесі формування громадської думки щодо зазначеної специфічної соціальної групи. Значну увагу в статті приділено концепту життєвого успіху осіб з обмеженими можливостями як такого, що здатен впливати на формування толерантної громадської думки про осіб з обмеженими можливостями.

Ключові слова: громадська думка, мас-медіа, особи з обмеженими можливостями, життєвий успіх.

Статья посвящена анализу теоретико-методологических основ исследования СМИ как специфического фактора общественного мнения относительно такой социальной группы, как лица с ограниченными возможностями. Автор статьи обобщает как теоретические основы, так и эмпирические данные собственного исследования относительно роли, места и функций СМИ в процессе формирования общественного мнения относительно указанной специфической социальной группы. Значительное внимание в статье уделено концепту жизненного успеха лиц с ограниченными возможностями как такого, который способен влиять на формирование толерантного общественного мнения о лицах с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: общественное мнение, СМИ, лица с ограниченными возможностями, жизненный успех.

This article is devoted to the analysis of methodological and theoretical basics of research of media as a specific factor of public opinion concerning such social group as persons with disabilities. The author analyzes both theoretical basics and empirical data of her own research concerning the role, place and function of media in public opinion formation process concerning indicated specific social group. Significant attention in the article is paid to life success concept of persons with disabilities as a factor which can influence the formation of tolerant public opinion about persons with disabilities.

Keywords: public opinion, media, persons with disabilities, life success.

Трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються змінами життєвих шансів для різних соціальних груп, в т. ч. для осіб з обмеженими можливостями. Збільшення як у світі, так і в Україні питомої ваги людей з фізичними вадами і функціональними обмеженнями актуалізує проблему їх життєзабезпечення, сприяє перегляду суспільного ставлення до них як до низько ресурсної групи, вимагає гуманізації державних сервісів для осіб з обмеженими можливостями, створення умов для їх соціальної інтеграції. Це можливо за умов перегляду підходів до розв'язання проблеми соціальної інтеграції осіб з обмеженими можливостями з урахуванням різноманіття аспектів інвалідності, її соціокультурного змісту; особливостей соціалізації осіб з обмеженими можливостями; стереотипів ставлення до них.

Ключовим моментом життєдіяльності людини з обмеженими можливостями є боротьба із власним фізичним статусом "інваліда", з самим собою, зі своїм фізичним та психологічним станом, і з суспільством, яке стигматизує цей статус. Однак статус "інваліда" не повинен бути соціальним статусом, що визначає усі інші статуси. При адекватній соціальній політиці інвалідність стає одним із стилів життя, що припускає всього лише особливий спосіб життя, пов'язаний з реально існуючими особливостями захворювання. При цьому у людини звільняються ресурси для самореалізації в різних сферах. *Але відкритим в практичній площині залишається запитання, за допомогою яких засобів можна було б досягти зазначеної мети?*

На наш погляд, одним із шляхів боротьби із стигмою "інвалід" може бути практика висвітлення життєвих успіхів окремих осіб з обмеженими можливостями, зокрема із залученням мас-медіа. Це, в свою чергу, могло б призвести до зміни громадської думки щодо осіб з обмеженими можливостями, відходячи при цьому від понять "інвалід", "зайвий"...

Вести мову про феномен громадської думки найбільш адекватно було б починати з XVIII століття. Хоча навіть в контексті праць тогочасних мислителів, назвати це громадською думкою в сучасному розумінні слова – важко. Лише на зламі XIX–XX ст. з'являються фундаментальні дослідження, спрямовані на розгляд феномену громадської думки та проблематики, пов'язаної з нею. Так, постає праця французького соціолога Г. Тарда "Громадська думка та натовп", німецького юриста Ф. Гольцендорфа "Роль громадської думки в державному житті" та пізніші роботи: американських дослідників У. Ліпмана "Громадська думка" (1922 р.), П. Лазерсфельда, німецьких науковців Е. Ноель-Нойман та частково в працях Ю. Хабермаса.

У радянській історіографії праці, в яких поставлено за мету розкриття змісту поняття "громадська думка", належать Б. Грушину. Вивченню проблем успіху присвячена значна кількість робіт з психології, філософії, соціології, педагогіки, управлінської діяльності. Так, в межах психологічного підходу досліджується особистісне переживання досягнення успіху, а сам успіх розглядається як основа самореалізації, особистості, тенденція до самоактуалізації та особистісного росту [1]. Успішність розглядається як характерологічна особливість особистості, що показує, наскільки вона є результативною у досягненні поставлених цілей. Поняття успіху розкривається через його зв'язок з рівнем домагань особистості, мотивацією досягнення (потребою індивіда досягати успіхів і уникати невдач). Цей підхід до вивчення успішності особистості реалізований переважно в роботах засновників концепції мотивації досягнення (Дж. Аткинсон, В. У. Майер, Х. Хекхаузен, Ф. Мак-Клелланд).

Соціологічний аспект дослідження успіху представлений у працях М. Вебера, В. Зомбарта, І. Шумпетера, К. Мангейма, А. Хоннета, А. Здравомислова, Г. Тульчинського, В. Чурилова, В. Ядова, в яких розглядається сутність та структура успіху. Значна кількість робіт стосується дослідження факторів формування успіху (У. Бек, П. Бергер, Е. Гідденс, Т. Лукман, Дж. Мід, А. Шюц). Серед українських соціологів проблему успіху досліджували Є. Головаха, Л. Сохань (проблеми життєвого самовизначення та життєвого успіху), Р. Ануфрієва (професійна компетентність особистості), Л. Бевзенко (соціокультурні детермінанти успіху), С. Бабенко (стратегії життєвого успіху в період трансформації), О. Злобіна, В. Тихонович (життєві стратегії особистості), І. Городняк (типологія особистостей щодо досягнення успіху), Н. Паніна (чинники політичного успіху).

Метою даної статті є з'ясування ролі та місця мас-медіа в процесі формування громадської думки про осіб з обмеженими можливостями.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- уточнити поняття "громадська думка", "успіх", "життєвий успіх";
- вивчити думки осіб з обмеженими можливостями стосовно того, що саме вони розуміють під "життєвим успіхом";
- з'ясувати роль мас-медіа в процесі висвітлення життєвих успіхів окремих осіб з обмеженими можливостями;
- запропонувати та аргументувати шляхи розповсюдження ЗМІ-практик у висвітленні потреб, проблем, життєвих досягнень осіб з обмеженими можливостями як такої, що призводить до формування позитивної громадської думки по відношенню до досліджуваної соціальної групи.

Нами проведено 12 глибинних інтерв'ю з особами з обмеженими можливостями (м. Херсон, м. Житомир). Метод, який ми використовували – *експертне опитування*. У роботі використані дані офіційної статистики, вторинний аналіз емпіричних даних всеукраїнського соціологічного моніторингу "Українське суспільство 1992-2010", проведеного Інститутом соціології НАН України.

У зарубіжній науковій літературі громадська думка носить полісемантичне забарвлення, зважаючи на особливості конкретної мовної групи. Так, наприклад, в англо-саксонській літературі "the public" (громада) як суб'єкт громадської думки спочатку прирівнювався до "mass" (маса), відтак до "group" (група), як до більш організованої соціально-психологічної одиниці. Термін "opinion" також є неоднозначним і може ототожнюватись з "view" (погляд) та "attitude" (ставлення), але також може означати "expert judgment" (обдумане, кваліфіковане судження).

Спроба визначити громадську думку як уніфіковані індивідуальні думки зазнала гострої критики, позаяк, на думку противників такого тлумачення (П. Бурдье), громадською може вважатися лише позиція, яка об'єктивно встановилася як панівна, в межах якої окремий член групи вагомість власних думок розглядає у співвідношенні з оцінкою його думки іншими членами групи. Отже, "громадська думка" не є лише результатом статистичного узагальнення позицій більшої кількості людей, та все ж народна думка, настрої маси, натовпу, залишаються на рівні ірраціональної колективної свідомості поза політикою [2, с. 85].

Отже, з одного боку, громадська думка – це сукупність суджень і оцінок, які представляють синтезовану позицію соціуму ("погляди громадськості на що-небудь" (а саме так прийнято, у широкому значенні, розуміти це поняття), то її існування постає незаперечним фактом, адже позиція суспільства, яку формують водночас безліч точок зору членів цього соціуму, так чи інакше, завжди присутня.

З іншого, – існують протилежні погляди, зокрема, відомий французький соціолог П'єр Бурдьє вважає, що велику кількість точок зору, кожна з яких є особливою, практично неможливо звести до спільного знаменника і називати "громадською думкою". Тому, зазначає він, громадської думки як консолідованої позиції суспільства взагалі бути не може [2, с. 77]. Усе ж, зважаючи на складність та неоднозначність розуміння поняття "громадська думка", розглядати її варто лише із застосуванням кількох (нехай навіть суперечливих) підходів, що дасть змогу проаналізувати це явище вичерпніше.

Зупинимось на соціологічному трактуванні цього поняття. Серед дослідників концепції громадської думки кінця XIX – початку XX ст. вагомий внесок зробив французький соціолог Габріель Тард. У своїй праці "Громадська думка та натовп" (1901 р.) Г. Тард пропонує основи справжнього соціологічного аналізу громадської думки, пориваючи з нормативним підходом до цього феномену. Соціальну основу підйому громадської думки він бачить у появі і розвитку "громадськості", що само по собі є результатом нового способу поєднання людей, який характеризує сучасне суспільство. Г. Тард описує в негативному ракурсі традиційні масові рухи, які належать минулому, вони відмирають і на зміну їм приходить нова суспільна група – громадськість. На відміну від натовпу, громадськість існує лише завдяки пресі і для неї. Громадськість діє за посередництва преси, "...вона демонструє себе за її допомогою, нав'язує себе політичним діячам, які стають її виконавцями. Саме це називається силою громадської думки" [3, с. 98].

Соціолог порівнює громадську думку, породжену пресою, із продуктами споживання економічного типу. Він підкреслює тимчасовий характер таких думок, цінність яких не в їх правильності, а в кількісній силі, тобто в кількості індивідів, які в певний момент їх розділяють. Він вважав, що творцем громадської думки є певна публіка з досить рухомими та невизначеними принципами, які коренями своїми сягають в глибинні масові духовно-психологічні процеси.

Так, в соціологічних словниках громадська думка визначається як "стан масової свідомості, який виражає приховане чи явне ставлення різних соціальних груп до проблем, подій і фактів дійсності" [4, с. 107]. У цьому разі робиться також акцент на гносеологічному аспекті громадської думки як категорії, здатної відображати у специфічній формі дійсність. Саме такого підходу ми дотримуємося в нашій роботі.

Говорячи про основну мету життєдіяльності будь-якої людини з обмеженнями, а саме – повноцінна інтеграція, ми, перш за все, маємо на увазі створення необхідних умов для повноцінного життя кожної людини незалежно від її фізичних можливостей. Важливо визначити, які фактори сприяють даному процесу, що допоможе подолати існуючу нерівність між людьми з інвалідністю та "здоровим" суспільством. Ми виділяємо такі фактори, що сприяють інтеграції осіб з обмеженими можливостями в суспільство: 1) фактор дії держави; 2) фактор громадської думки. Розглянемо кожний із виділених факторів детальніше.

Фактор дії держави передбачає проведення ефективної соціальної політики в області економіки, праці, медицини, освіти, направленої на підвищення рівня життя, а значить і матеріально-соціального благополуччя осіб з особливими потребами. Первинну роль в даному питанні відіграє модернізація законодавчо-виконавчої сфери: закони повинні не тільки декларуватися, але й діяти.

Фактор громадської думки проявляється в наявності та відсутності існуючих стереотипів та негативних установок по відношенню до людей з обмеженими можливостями. В даному випадку йдеться про реалізацію на практиці соціальної моделі інвалідності, яка розглядає обмежені можливості як наслідок несприятливих соціальних умов, котрі звужують можливості свободної життєдіяльності та самореалізації інвалідів (суспільна мораль, психологічний клімат, стигматизація і т. п.). Обмежуватися аналізом дії лише цих двох факторів недоцільно, оскільки в даному випадку не враховується активність і самоорганізаційний потенціал людей з обмеженими можливостями.

Наступним етапом нашого дослідження є з'ясування того, що таке успіх та кого можна вважати успішним. В тому чи іншому суспільстві існують різні уявлення про критерії успіху та те, хто є успішним. Ці уявлення формуються всіма інститутами соціалізації та багатьма інститутами трансляції соціального контролю (за Т. Парсонсом), а саме: засобами масової інформації; традиціями; владними інституціями; родиною.

Образ успішної людини може розглядатись як в негативному (досягнення високих результатів супроводжується нечесною працею чи шляхами) чи позитивному світлі. Хоча відсутність чітких, універсальних кількісних параметрів чи критеріїв успішності є вигідним в тому плані, що багато людей можуть відчувати себе успішними в силу специфіки свого повсякденного концепту життєвого успіху. У будь-якому разі успіх завжди передбачає активність, а найбільш активно орієнтованими групами є освічені, забезпечені та молоді [5].

Успіх можна визначити, як сукупність індивідуальних, але при цьому соціально визнаних досягнень, які забезпечують особистості отримання стабільних і (або) зростаючих ресурсів. У цьому розумінні успіх є ключовою категорією, ланкою, що поєднує особистісне та соціальне, певним "геном соціальності", в якому "зашифрована" вся ієрархія норм та цінностей суспільства [6]. У соціологічному контексті поняття "успіх" фіксує перехід індивідуальної дії в суспільне, визнання певних соціальних практик з подальшим

закріпленням цих практик в якості відтворюваних структурних елементів суспільства. Тому в цьому контексті, на думку А. Яреми, доречно говорити про "соціальний успіх" як суспільно значимий та визнаний результат соціальних дій особистості. На відміну від поняття "соціального успіху", поняття "життєвий успіх" фіксує суб'єктивний рівень оцінки індивідом результатів власних соціальних практик.

Категорія "життєвий успіх" може використовуватися як у вузькому значенні (для означення досягнення бажаного і значущого результату у вирішенні певної локальної життєвої задачі), так і в широкому розумінні (як оцінка змістовності і цілісності життя, реалізації особистістю її життєвого призначення) [7, с. 17]. Успіх постає у двох якісних зрізах: як індивідуально-психологічна умова оцінювання результатів власного діяння, а також як соціально-психологічна умова визначення соціального статусу діяльності, яку реалізує особистість, та критерій "прийняття" результату індивідуальної дії з позиції його соціальної цінності, необхідності, корисності [8, с. 233].

Показниками життєвого успіху особистості є ступінь реалізації особистісного потенціалу, мрій, надій і прагнень особистості, її самоактуалізації, задоволення досягненнями в значимій сфері діяльності, ступенем, способом, результатами своєї самореалізації, тим, як склалося життя, а також самооцінка життєвого успіху. Суб'єктивна оцінка особистістю власної життєдіяльності проявляється в емоційно-оцінному ставленні до життя, основними компонентами якого є щастя (як безпосереднє емоційне ставлення до процесу життя), задоволеність (опосередковане свідомими когнітивними оцінками ставлення до життя як до цілісного процесу) і смисл життя (ставлення до життя як до виправданого, обґрунтованого, зрозумілого та цілісного) [9, с. 283]. Специфікою життєвого успіху є те, що він ґрунтується на особистісних суб'єктивних оцінках успішності соціальних практик, і ці оцінки можуть не відповідати прийнятим в суспільстві стандартам успішності. Концепт "життєвий успіх" у суб'єктивному вимірі розділяється на два складові рівні – соціальний (зовнішня проекція успіху) і особистісний (внутрішня проекція).

Життєвий успіх особистості з позиції існуючих у суспільстві уявлень про модель успіху – це, насамперед, соціальний успіх, вимірюваний у категоріях суспільного визнання й існуючих критеріїв оцінювання відповідних результатів. Об'єктивна модель соціального успіху виступає структурою, яка впливає на практики і в той же час є "кінцевою причиною" практик. Агенти, виходячи зі своїх практичних схем, співвідносять свої досягнення в житті з існуючою об'єктивною моделлю "життєвого успіху" і таким чином формують індивідуальну досяжницьку ідентичність, яка проявляється в почуттєвому переживанні успішності. Це і є особистісний успіх, в центрі уваги – соціальний агент, який сам оцінює рівень і динаміку свого життєвого успіху. Таким чином, під *повсякденним концептом життєвого успіху* в подальшому ми будемо розуміти існуючий та пануючий в суспільстві ціннісно-перцептивний комплекс уявлень, інтерпретацій життєвого успіху повсякденними агентами, які на основі цього концепту будують свої "стратегії успіху" як в матеріальному, так і в нематеріальному вимірах. В нашому випадку повсякденними агентами є особи з обмеженими можливостями [10].

Як вже було зазначено, визначальну роль у популяризації життєвого успіху займають мас-медіа. Тому, доцільним, на нашу думку, є визначення ролі мас-медіа у висвітленні специфічних потреб та проблем осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні. У зв'язку із вищезазначеним, в якості об'єкта соціологічного дослідження ми обрали життєвий успіх осіб з обмеженими можливостями, предметом – функції ЗМІ, направлені на висвітлення проблем, потреб, життєвого успіху осіб з обмеженими можливостями.

Формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, акумулюють досвід і волю багатьох людей, а з іншого — впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей [11, с. 438]. Це можна пояснити звичкою людей довіряти засобам масової інформації, які є основним джерелом суспільно-важливого інформування. Звісно, що до читача, глядача чи слухача ЗМІ лівова частка інформації потрапляє у вторинному вигляді й містить авторську оцінку ситуації, події, яка нав'язується аудиторії. Обтяжений щоденними проблемами й турботами пересічний громадянин сучасного інформаційного суспільства часто перетворюється у мішень для інформаційного впливу, схилившись до заданої певною соціальною групою суб'єктивної точки зору, вміло поданої за допомогою ЗМІ. Засоби масової інформації є також інструментом, за допомогою якого відбувається формування громадської думки [12, с. 33], а також соціалізація різних груп населення, в т. ч. й для осіб з обмеженими можливостями. Адже для багатьох осіб з обмеженими можливостями зв'язок із зовнішнім світом здійснюється завдяки родині, сусідам та ЗМІ. Нашою метою є аргументація того, що саме ЗМІ належить вирішальна позиція щодо висвітлення потреб, проблем осіб з обмеженими можливостями, звернення уваги на успішність окремих представників даної соціальної групи (тим паче, що є реальні приклади з життя!). В свою чергу, це сприятиме вихованню у осіб з обмеженими можливостями впевненості у собі та плануванню своїх подальших життєвих кроків.

З метою вивчення особливостей уявлень про життєвий успіх з боку осіб з обмеженими можливостями на початку лютого 2011 р. нами було проведено *експертне дослідження* методом

глибинного інтерв'ю (N=12). Опитані особи з обмеженими можливостями від 18 до 35 років з різними фізичними вадами. При аналізі проведеного автором інтерв'ю простежуються певні закономірності. Практично всі респонденти розуміють, що чинники успіху в сучасному українському суспільстві є складними та багатограними й не однозначними.

Майже 3/4 опитаних зазначили, що основним фактором життєвого успіху є вища освіта, котра як фактор соціальної мобільності підвищує можливості піднятися соціальними сходинками. Це правило відноситься як до звичайних людей, так і до людей з інвалідністю. Одним з механізмів вищої освіти, за допомогою якого інвалід може інтегруватися в соціум, можна вважати таке: велика роль відводиться навчанню інвалідів соціальним навичкам, основним правилам спілкування у вузівському просторі. Встановлено, що студент-інвалід з позитивною "Я-концепцією", впевнений в собі, частіше сприймається оточуючим вузівським простором позитивно, а після закінчення вузу і суспільством [13].

Важливим результатом, до якого може призвести навчання осіб з обмеженими можливостями в університеті є "розширення соціальних контактів". На думку більшості самих студентів з особливими потребами, вища освіта необхідна перш за все, щоб відчувати себе успішним та необхідним у суспільстві:

"Інваліду потрібна вища освіта для того, щоб самореалізуватися, для спілкування з людьми, ... щоб потім працювати та бути освіченою людиною... а це, в свою чергу дозволяє відчувати себе успішною людиною" [С., студентка з тотальною сліпотою, 4 курс].

А ще опитані експерти-інваліди вважають за необхідне "довести собі, що вони все зможуть, не дивлячись на свої фізичні обмеження":

"Вища освіта – це справжнє досягнення, життєвий успіх, адже багато хто з інвалідів просто сидить вдома" [Ю., студент з обмеженнями пересування, 4 курс]; "вища освіта формує у інваліда впевненість в собі, виховує прагнення до успіху" [Л., студент з обмеженнями пересування, 3 курс].

Вища освіта – знак статусу й мобільності, однак її цінність губиться, коли вона стає занадто масовою, доступною [14, с. 340]. Опитані експерти вважають, що це стосується насамперед здорової частини населення, а особам з обмеженими можливостями вища освіта вкрай необхідна, щоб "реалізуватися, знайти себе". Наведемо типовий вислів:

"Для здорового, скоріше всього, потрібен лише диплом, а роботу він все одно собі знайде. А нам необхідним є сам процес навчання, отримувати нові знання, які потім навчитися застосовувати. Оце для нас справжній успіх..." [О., студентка з обмеженнями зору, 4 курс].

Уявлення осіб з обмеженими можливостями про значимість вищої освіти як фактору досягнення успіху, не пов'язаний із віковими відмінностями. Студент-першокурсник з обмеженими можливостями вважає вищу освіту запорукою подальшого успішного життя так само, як і студент-заочник з особливими потребами, якому 33 роки. Але слід відмітити, що такі результати дослідження, на нашу думку, можуть бути пов'язані з тим, що ми в якості респондентів обирали студентів вузів. Маємо припущення, що якби ми опитували осіб з обмеженими можливостями, які ведуть пасивний спосіб життя, то було б отримано дещо інші результати.

До факторів життєвого успіху респонденти відносять роль вдалого знайомства, збігу обставин тощо. Також чверть експертів вказує на вирішальну роль громадських організацій (УТОС, УТОГ) у статусному збагаченні осіб з обмеженими можливостями. Ось типове твердження респондента:

"... Якби не УТОС, то де б я працював, адже майже всі робочі місця не облаштовані для незрячих. Напевне, для мене і це успіх, що я знайшов роботу в УТОСі" [М., інвалід по зору, 28 років].

Отже, ми виокремили ще один фактор життєвого успіху і показник економічного статусу – праця, який, на думку опитаних, є важливим для матеріального забезпечення життя. Згідно з даними Інституту соціології НАН України, практично половина населення (45,4 %) вважає, що їх зарплата набагато нижча за потрібну (тоді як вважають, що трохи вище за потрібну – 0,6%) [15, с. 489]. Важливою для нашого дослідження є з'ясування того, чи являється матеріальна забезпеченість основною проблемою для осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні. У зв'язку з цим експертам-інвалідам було запропоновано визначити, чого не вистачає особам з обмеженими можливостями в сучасній Україні. На думку більшості експертів, основною проблемою, з якою стикаються особи з обмеженими можливостями в повсякденному житті, є низька архітектурна облаштованість міст України і низька матеріальна забезпеченість даної соціальної групи із-за неможливості працевлаштуватися на будь-яку роботу. Вікових відмінностей при аналізі уявлень про "життєвий успіх" з боку осіб з обмеженими можливостями нами в ході дослідження не було виявлено. До неодмінних атрибутів життєвого успіху серед осіб з обмеженими можливостями відноситься наявність вищої освіти, при чому надзвичайно важливим для багатьох опитаних є сам процес навчання, отримання знань як такий, що дає змогу налагодженню соціальних зв'язків, тобто накопичення соціального капіталу (П. Бурдье). П. Бурдье визначає соціальний капітал як "сукупність існуючих або

потенційних ресурсів, пов'язаних з наявністю стійкої мережі більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства й визнання, або, інакше кажучи, членства в групі [16, с. 248].

Що ж стосується оцінки "успішності" індивіда, то вона здійснюється групою людей, що поділяють певні принципи домінування і характеризують схожою системою диспозицій. Ці люди виступають як представники компетентного співтовариства в ролі своєрідних експертів, якими залежно від сфери діяльності можуть бути колеги, знайомі, рідні, а у випадку широкого суспільного резонансу діяльності особистості – громадська думка загалом. Громадська думка, в свою чергу, формується в процесі руху інформації в суспільстві, відображаючи людське буття, суспільну практику людей і виступає в якості регулятора діяльності. Громадська думка формується під впливом, емпіричних знань, науки, мистецтва, політики і, зрозуміло, всіх джерел масової комунікації.

Важливість мас-медіа підкреслюється ще й активною участю в процесі комунікації між здоровою частиною населення України та представниками соціально уразливої групи, зокрема, особами з обмеженими можливостями. Для представників зазначеної соціальної групи досить часто ЗМІ є чи не єдиною поєднувальною ланкою з оточуючим світом. Та за умов розвитку сучасного інформаційного суспільства, діяльність ЗМІ може сприяти "боротьбі" із існуючими негативними соціальними стереотипами щодо людей з фізичними вадами, тим самим змінюючи їх образ "нетипових" в очах здорового.

Підтвердженням вищезазначеного є результати впровадження проекту "*Побачити світ*", реалізація якого розпочалася у грудні 2009 р. і триває й на сьогоднішній день.

Коротко про проект [17; 18]. Недоліки існуючої системи обліку дітей, що мають особливі потреби, приводить до виключення тотально незрячих дітей дошкільного віку із системи соціальної реабілітації. Неправильна позиція батьків, які створюють штучну ізоляцію дитини від оточуючого середовища, приводить до вторинних дефектів соціалізації. Відсутність у м. Херсоні закладів та служб, які надають соціальні послуги тотально незрячим дітям зумовлює порушення їх прав та незадоволення потреб. Отже, з метою сприяння інтеграції дітей з вадами зору в соціум важливим є створення умов для проведення дозвілля, виховання та навчання в межах рідного міста (а не в інших містах України, в яких є спеціалізовані навчальні заклади для даної категорії незрячих дітей), розширення соціальних контактів дітьми та їх батьками. Впродовж 2 років регулярно проводилися інтеграційні заходи для тотально незрячих дітей-дошкільнят із постійним залученням ЗМІ. Про проблему відсутності навчальних закладів для тотально незрячих дітей у м.Херсоні дізналися майже всі: звичайні студенти, викладачі вузів, депутати, бізнесмени. Результати проекту: 1) відкрито групу реабілітації дітей-тотальників (від 2 до 5 років) при центрі реабілітації дітей з ДЦП; 2) відкрито підготовчу групу до навчання у школі в одній з міських шкіл для дітей з вадами зору (від 5 до 7 років); 3) підписано договір про проходження практики студентів Херсонського державного університету в УТОСі; 3) створено гурток по виготовленню тактильних книг для тотально незрячих дітей м. Херсона. А головне, що батьки тепер можуть не віддавати свою дитину на навчання в інше місто, коли їй виповниться 7 років...

Однією з перепон до включення людей, маркованих хворобою, до повноцінного життя здорових людей є характер їх ставлення до інвалідів, яке має, на думку американського дослідника Дж. Стаббінса, характер домінування-підкорення. Це проявляється, зокрема, у точці зору, що здорові краще знають, якої саме допомоги потребують інваліди [19]. У Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів – документі, затвердженому ООН 1994 р., - зазначається, що державам варто сприяти зміні негативних стереотипів щодо людей з інвалідністю.

Деякі дослідники висувують гіпотезу про амбівалентне ставлення здорових до людей із вираженим дефектом: вони сприймаються як такі, які відрізняються в гіршу сторону, і в той же час – як позбавлені багатьох можливостей. Таке подвійне сприйняття породжує антагоністичні почуття: з одного боку неприйняття і навіть ворожість, з іншого – симпатію і співчуття. Таке ставлення також не сприяє інтеграції людей, маркованих хворобою, до громадської діяльності, адже даючи "зелене світло" інвалідам до спільної громадської діяльності із здоровими членами суспільства, прихильники такої позиції одночасно обмежують їх у правах [20, с. 633]. У зв'язку з цим, експертами нашого дослідження (здорові студенти та викладачі) було запропоновано ряд заходів, які можуть, на їх думку, сприяти підвищенню як уваги до осіб з обмеженими можливостями, так і виховання у здорової частини толерантного ставлення до них. Серед таких заходів найбільш значущими, на думку експертів, є такі: популяризація життєвих успіхів, професійних досягнень окремих інвалідів; підвищення матеріального та фінансового стану осіб з обмеженими можливостями (матеріальний статус особи в даному випадку визначає її головний статус); підвищення активності громадських організацій, які опікуються проблемами інвалідів; залучення ЗМІ до даної проблеми з метою висвітлення проблем та потреб осіб з обмеженими можливостями.

На думку ж всіх опитаних осіб з обмеженими можливостями, сприяти підвищенню уваги до проблем осіб з обмеженими можливостями може проведення таких заходів: "популяризація життєвих

успіхів, професійних досягнень окремих осіб з обмеженими можливостями"; "висвітлення в ЗМІ благодійних акцій, пов'язаних із підтримкою осіб з обмеженими можливостями"; "активізація роботи громадських організацій, які опікуються проблемами осіб з обмеженими можливостями"; "проведення масових культурних та спортивних акцій, шоу за участю інвалідів".

Важливим для нас є розуміння того, що в одних випадках масова комунікація орієнтована на формування суспільної думки або на її зміну за рахунок аргументації на користь або проти індивідуальної діяльності (вчинки, думки та т. п.), а в інших випадках – орієнтована на формування або на зміну діяльності (думки, позиції) окремої особистості за рахунок аргументації на користь або проти колективної діяльності. В тих чи інших випадках успіх масової комунікації визначається знанням соціальної мотивованості аудиторії та способами передачі оціночної інформації. Не можна не сказати про найважливіший критерій, на наш погляд, передачі інформації, яка стосується такої соціально уразливої групи, як особи з обмеженими можливостями. Звичайно, це професіоналізм журналістів, які висвітлюють потреби, проблеми, статусні можливості, життєві успіхи осіб з обмеженими можливостями. *Професіоналізм журналістів* свідчить про певний рівень успішності виконання ними професійної діяльності; розглядається як "елемент суспільної свідомості, відображення суспільного буття у формі правових і моральних норм, правил, принципів та ідеалів, які формуються в процесі розвитку особистості й суспільства" [21, с. 12]; як "соціальний феномен, в якому компетентність виступає як його першооснова" [21, с. 30]. Так, С. Корконосенко зауважував, що "перш, ніж стати журналістом за посадою, треба стати журналістом за світовідчуттям, способом сприйняття навколишнього життя, професії й себе у професійному середовищі", підкреслюючи при цьому важливість "творчої своєрідності, індивідуальності майстра, вміння ламати звичні норми і створювати нові" [22, с. 3].

Звернемося до картини сьогодення України щодо проблеми висвітлення соціального статусу і життєвих успіхів осіб з обмеженими можливостями журналістами. Особи з обмеженими можливостями відмічають брак теле- і радіо- передач, які повідомляють факти із життя інвалідів, інформують про їх особисті життєві досягнення. Вони вважають, що журналісти бачать своє завдання у тому, аби викликати у публіки жалість та співчуття до осіб з обмеженими можливостями. Дуже мало висвітлюється позитивний досвід – досягнення інвалідів у навчанні і праці. Дуже рідко інваліди представлені як професіонали, які беруть участь в суспільно значущих подіях, у прийнятті рішень. Політика репрезентації осіб з обмеженими можливостями від імені більшості – це дискурсивне приписування символічного капіталу, кодифікація статусних позицій інвалідів у суспільстві з метою зафіксувати статус-кво.

Здійснюючи історичний екскурс, важливим для нашого дослідження є те, що особи з обмеженими можливостями Західної Європи та Північної Америки з 1980-1990-х років почали чинити опір такій неадекватній репрезентації інвалідності в масовій культурі. З тих пір зростає опір негативному культурному образу інвалідності в мас-медіа та мистецтві. Соціальні рухи інвалідів на Заході намагаються заповнити позитивними репрезентаціями культурний простір, який був насичений тільки негативними стереотипами [23, с. 149]. Слід зазначити, що існують поодинокі проекти, в яких бере участь й Україна, зокрема, параолімпійські ігри, на яких національна команда виборює високі місця у змаганнях.

Важливим для розв'язання проблем осіб з обмеженими можливостями та висвітлення їх образу життя може бути визначення тих конкретних заходів, які б сприяли формуванню сприятливої громадської думки про дану соціальну групу. На думку експертів, саме проведення "спеціальних програм з метою обговорення проблем окремих груп осіб з обмеженими можливостями", створення "спеціальних журналістських репортажів" (про які йшлося раніше) могло б привернути увагу громадськості до даної соціально вразливої групи. Важливо підкреслити, що виділені заходи базуються на двосторонньому діалозі, з одного боку – ЗМІ, з іншого – особи з обмеженими можливостями. Тому одним із чинників дієвості заходів ЗМІ є активність самих осіб з обмеженими можливостями та бажання змінити ситуація на краще. Позиція, яку займають ЗМІ у суспільному просторі, може бути розглянута в двох вимірах: по-перше, з точки зору зовнішніх факторів, які притаманні соціальному середовищу, по-друге, з точки зору внутрішніх властивостей, які є характерними для конкретних соціальних груп. Таким чином, діяльність ЗМІ безпосередньо пов'язана із формуванням суспільної думки про особливості життєдіяльності певних соціальних груп, в тому числі й однієї із соціально уразливих груп – осіб з обмеженими можливостями; серед заходів, які б сприяли підвищенню ролів ЗМІ у вирішенні проблем осіб з обмеженими можливостями (через популяризацію образу життя представників даної соціальної групи), експерти виділили – "проведення спеціальних програм для обговорення окремих осіб з особливими потребами". А з іншого боку, проблемним залишається питання доступу до інформаційних джерел (зокрема, Інтернету) представників інвалідної соціальної групи, що, в свою чергу, знижує інформованість інвалідів щодо проведення заходів, ток-шоу, проекти тощо. Результатами нашого дослідження показали також необхідність підвищення ролі ЗМІ у подоланні соціальних стереотипів ("нетипових" [24]) стосовно осіб з

обмеженими можливостями. Поширення прикладів життєвих успіхів осіб з обмеженими можливостями могло б привертати увагу здорової частини суспільства до інвалідів і сприяло б подоланню стереотипного ставлення до них як до низько ресурсної соціальної групи з низьким соціальним статусом [25; 26].

Отже, проведене дослідження показало, що використовуючи практики мас-медіа можна досягти висвітлення життєвих успіхів окремих осіб з обмеженими можливостями, які, в свою чергу, формуватимуть відповідну громадську думку щодо досліджуваної соціальної групи, яка буде відрізнятися від тих соціальних стереотипів, що поки що панують в суспільстві. Ці стереотипи "нетипових", "хворих", "інакших", "непотрібних" людей можуть змінитися на "активні", "успішні", "цілеспрямовані". Така зміна соціальних стереотипів в суспільстві впливатиме на формування сприятливої громадської думки для подальшої інтеграції осіб з обмеженими можливостями в сучасне українське суспільство.

Але задля практичної реалізації зазначеного сценарію, необхідним є виконання певних умов:

1) висока мотивація до створення сюжетів специфічної проблематики з боку журналіста;
2) високий професіоналізм журналістів під час створення сюжетів;
3) зацікавленість та відкритість у двосторонньому діалозі з боку самих осіб з обмеженими можливостями;

4) зміна політики відбору сюжетів для теле- або радіо- програм з боку замовників.

Використання практик мас-медіа у висвітленні життєвих успіхів осіб з обмеженими можливостями сприятиме, в свою чергу:

1) формуванню у здорової частини населення толерантного ставлення до осіб з обмеженими можливостями;

2) підвищенню самооцінки та впевненості в своїх силах самих осіб з обмеженими можливостями, що впливатиме на формування їх власного соціального статусу;

3) активізації спроб осіб з обмеженими можливостями самостійно впливати на зміну власного соціального статусу, зокрема, через участь у різних проектах, програмах, з метою самопрезентації своїх життєвих успіхів та досягнень.

Література:

1. Медийное измерение успеха. – Режим доступа: http://www.journal-apologia.ru/rnews.html?id=261&id_issue=9.
2. Артемов Г.П. Политическая социология: Учеб. пособие. – М.: Логос, 2002. – 280 с.
3. Общество и политика: современные исследования / Под ред. В.Ю. Большакова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2000. – 515 с.
4. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д. Міллера. – К.: Дух і Літера, 2000. – 472 с.
5. Гудзенко О. З. Міжпоколінні відмінності уявлень про фактори досягнення життєвого успіху / Гудзенко О. З. // Наукове онлайн-видання "Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства" / гол. ред. Л. Г. Сокурянська. – Харьков, 2010. – Вип. 1(1).
6. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
7. Сохань Л. В. Психология жизненного успеха: Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха, Р. А. Ануфриева и др. – К.: Институт социологии НАНУ, 1995. – 149 с.
8. Основы психологии: підручник / за загал. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
9. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник / Л. В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
10. Білько О. І. Життєвий успіх як елемент духовного світу українського студентства: одухотворяючи успіх чи раціоналізуючи духовність? / О. І. Білько, Т. С. Васильєва, О. С. Голіков, О. М. Фудорова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2011. - № 948. – С. 35-46.
11. Семків О. І. Політологія / Семків О. І., Шпилюк В. А., Пашук А. І. та ін.; за ред. О. І. Семківа — К.: Смолоскип, 2004. — 491 с.
12. Любимый Я. В. Современное массовое сознание: динамика и тенденции развития / Я. В. Любимый. – К.: Знание, 1993. – 283 с.
13. Фудорова О. М. Університет як інтеграційне "поле" для осіб з обмеженими можливостями / О. М. Фудорова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвуз. зб. наук. праць / відп. за випуск: Катаєв С. Л. – Запоріжжя, 2010. – С. 253–264.
14. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к новому обществу: ценностный дискурс перехода: монография / Л. Г. Сокурянская. – Х.: Изд. центр ХНУ имени В. Н. Каразина, 2007. – 576 с.
15. Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін. / [за ред. В. Ворони, М. Шульги.]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – 544 с.

16. Бурдые П. Практический смысл; отв. ред., пер. и послесл. Н. А. Шматко / [пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко]; / П. Бурдые. – СПб. : Алетей, 2001. – 562 с.
17. Фудорова О. М. Інтеграція осіб з обмеженими можливостями в соціум через механізми університетської освіти / О. М. Фудорова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2009. – № 844. – С. 269-273.
18. Фудорова О. М. Особи з обмеженими можливостями на ринку університетських послуг України / О. М. Фудорова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2008. – С. 533-538.
19. Stubbins J. The politics of disability // Attitudes toward persons with disabilities. Ed. H.Yuker. – N.Y.: Springer, 1988. – P. 22-32.
20. Стрельник О. О. Гендер, інвалідність та материнство: проблеми та перепони / О. О. Стрельник // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Вип. 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 621 – 635.
21. Нинюк І. І. Професіоналізм державних службовців: монографія / І. І. Нинюк; [за заг. ред. Н. Р. Нижник]. – Луцьк : Надстир'я, 2005. – 164 с.
22. Основы творческой деятельности журналиста: учебник для студ. вузов по спец. "Журналистика" / [ред.-сост. С. Г. Корконосенко]. – СПб. : Знание; СПБИНВСССЭП, 2000. – 272 с.
23. Романов П. В. Политика инвалидности: Социальное гражданство инвалидов в современной России / П. В. Романов, Е. Р. Ярская-Смирнова. – Саратов : Изд-во "Научная книга", 2006. – 260 с.
24. Ярская-Смирнова Е. Р. Социокультурный анализ нетипичности / Е. Р. Ярская-Смирнова. – Саратов: СГТУ, 1997. – 97 с.
25. Фудорова О. М. Теорії соціального статусу: пізнавальні можливості і дослідницькі стратегії / О. М. Фудорова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія методи". – 2009. – № 881. – С. 110–116.
26. Фудорова О. М. Роль університетської освіти у формуванні соціального статусу особистості: основні концептуальні підходи / О. М. Фудорова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський зб.наук. праць / відп. за вип. В. І. Подшивалкіна. – Одеса : Астропринт, 2010. – Вип. 46-47. – С. 144-155.